

Nagy Adrienn

Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia

A magyarosítás és a szakoktatás kiépítése

A tanulmány célja, hogy bemutassa, miként alakult a dualizmus kori Magyarország gazdasági, kereskedelmi életében fontos szerepet betöltő, sajátos földrajzi elhelyezkedésű adriai kikötőváros, Fiume magyar iskoláinak és tanulóinak a sorsa. Fiume oktatási viszonyainak áttekintésével egyrészt arra kerestünk választ, hogy az állam által oly fontosnak tartott magyar tannyelvű oktatás megvalósult-e a mindennapi gyakorlatban. Vajon a kikötővárosnak a magyar állam által óhajtott – részben az oktatás révén történő – magyarosítása milyen eredménnyel valósult meg, az iskolák nemzetiségi, illetve anyanyelvi összetételét is figyelembe véve? Másrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy miként alakult a története a város egyik leghíresebb, már megnyitása évében (1912) is magyar tannyelvű felsőfokú intézményének, a Magyar Királyi Kiviteli Akadémiának, illetve mely társadalmi rétegek küldték gyermekeiket a fiumei kereskedelmi főiskolára. Azt is vizsgáltuk továbbá, vajon sikerült-e a korszak legfiatalabb kereskedelmi főiskolájának rövidre szabott működése során az állam által az intézmény elé kitűzött azon célnak megfelelni, hogy a nemzetközi kereskedelem számára jól képzett kereskedőket bocsásson ki.

Fiume iskolatörténetéről – néhány újabban megjelent publikáción kívül¹ – alig találunk a város egyes iskoláinak történetét és tanulóinak társadalmi összetételét vizsgáló munkát, pedig erre vonatkozóan a rijekai levéltárban rendkívül gazdag, magyar nyelvű forrásanyag áll a kutatók rendelkezésére. A tanulmány ezen értékes és izgalmas források felhasználásával keresi a választ a fentiekben megfogalmazott kérdésekre.

FIUME A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN

Fiume városa a 15. század közepén (1465) került a Habsburg-ház birtokába.² A város és az olasz tartományok – külső nyomás, kényszer nélkül, önként – elismerték és 1725-ben aláírták a Pragmatica Sanctiót.³ III. Károly jelentős lépéseket tett a birodalmi tengeri kereskedelem fellendítése érdekében, 1717-ben

¹ Pelles 2000, 2001, 2006; S. Pallós 2012; Simonné Pallós 2003.

² A város 1659-ben I. Lipót császártól zászló- és címerhasználati jogot kapott (Jakab 1885: 5).

³ Král–Szántó 1901: 19.

Fiumét Trieszttel együtt vámmentes szabadkikötővé nyilvánították és a szabadalmakat többször is bővítették, raktárakat, kereskedelmi váltótörvényszékeket állítottak fel, végül a két kikötőt kocsikkal is járható úttal (Károly út) kötötték össze, melynek utolsó szakasza azonban csak 1771-ben készült el.⁴ A várost Mária Terézia 1776-ban Horvátországhoz csatolta, és így egyszersmind a Magyar Korona alá helyezte. Fiume korábbi autonómiájára hivatkozva hevesen tiltakozott a horvát fennhatóság ellen, és végül az uralkodó 1779-ben az 5 132 lakossal rendelkező Fiumét és kerületét külön testként Magyarországhoz csatolta, meghagyva autonómiáját.⁵ Ezzel Magyarország saját tengeri kijáráshoz jutott. A napóleoni háborúk idején a város francia megszállás alá került,⁶ majd az osztrák birodalomhoz csatolták, és csak 1822-ben került újfent Magyarországhoz, visszakapva korábbi különleges státusát. A következő időszakban a kikötőváros gazdasága és kereskedelme is fellendült. Ám a horvátok nem nyugodtak bele a kikötő elvesztésébe, 1848. augusztus 31-én Jelačić utasítására elűzték a magyar kormányzót, és Fiume 1868-ig ismét Horvátországhoz tartozott. A horvátok, ahogy korábban, úgy most sem biztosították számára a megígért szabadságjogokat, ezért a város képviselői az 1860-as évektől egyre hevesebben tiltakoztak a horvát vezetés ellen.⁷ Az 1868-ban létrejött horvát–magyar kiegyezés során Fiume státusát illetően nem sikerült a két félnek közös megegyezésre jutnia, így végül a várost Magyarország közigazgatása alá helyezték. A sikertelen tárgyalások után 1870. július 28-án bevezették a fiumei provizóriumot, amely egészen 1918-ig fennmaradt. Ezekben az évtizedekben nem csekély gazdasági, pénzügyi és infrastrukturális beruházások történtek a városban, amely így rohamos fejlődésen ment keresztül. Fiume forgalma gyors ütemben növekedett, köszönhetően a gőzhajók elterjedésének és a kikötői fejlesztéseknek, valamint a vasútvonalak kiépítésének: 1873-ban átadták a Károlyváros–Fiume-szakaszt, majd 1882-ben elkészült a Budapest és Fiume között közvetlen összeköttetést biztosító vasútvonal, melynek jelentősége különösen az 1880-as évek végén értékelődött fel, a magyar export szárazföldi útját erősen megnehezítő német vámpolitikát követően.⁸ A város kereskedeleméből élő keresőinek a száma és bankjainak betétállománya 1910-re meghaladta a regionális központok átlagát.⁹ Az 1880-as évekre a kereskedelemben a magyar vállalatok és pénzintézetek vették át a vezető szerepet. Fiume fontos tengeri kereskedelmi központtá, Budapest után Magyarország második leggyorsabban fejlődő városává, míg a hajó- és áruforgalmat tekintve 1913-ra Európa tizedik kikötőjévé fejlődött.

⁴ S. Pallós 2012: 14.

⁵ Fest 1912: 6.

⁶ Az 1809. október 14-én kötött bécsi béke értelmében Fiumét beolvasztották az „illyr” királyságba, azaz Franciaországhoz csatolták. A francia megszállás 1813-ig tartott.

⁷ A fiumei olasz polgárság szerette volna megtartani régi kiváltságos jogállását, nyelvi és közigazgatási autonómiáját a magyar kormány fennhatósága alatt (Katus 1979: 803).

⁸ Katus 2012: 437; Majdán 2013: 42–43.

⁹ Beluszky–Győri 2005: 199.

A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a népessége is gyors növekedésnek indult. Míg lakosainak száma 1850-ben 10 568 fő volt, addig 1869-re 17 888 főre, 1914-re pedig már ennek is közel háromszorosára, 49 806 főre emelkedett.¹⁰ A lakosság nemzetiségi összetételét tekintve 1880–1918 között a magyarok számaránya ugyan folyamatosan nőtt (aminek érdekében a magyar kormány mindent meg is tett), ám az összlakosságnak mindvégig csak csekély részét képviselték (1880-ban 1,8%-át, 1910-ben 13%-át, majd 1918-ban 9,6%-át).

1. táblázat

*Fiume lakosságának nemzetiségi összetétele*¹¹

Nemzetiség	1880		1890		1900		1910		1918	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Olasz	9 237	44,1	13 012	44,1	17 492	44,9	24 212	48,5	28 911	62,5
Horvát	8 029	38,2	10 698	36,6	7 947	20,4	12 926	25,9	9 092	19,6
Illír	–	–	–	–	4 852	12,4	–	–	–	–
Szlovén	2 198	10,5	2 780	9,4	3 425	8,9	2 337	4,7	1 672	3,6
Magyar	379	1,8	1 062	3,6	2 842	7,3	6 493	13,0	4 431	9,6
Német	906	4,3	1 495	5,0	1 945	5,0	2 315	4,8	1 616	3,5
Egyéb	232	1,1	347	1,3	412	1,1	1 523	3,1	540	1,2
Összesen	20 981	100	29 394	100	38 915	100	49 806	100	46 264	100

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv 1912, 1923; Pelles 2006.

A népesség többsége a közép- és kispolgársághoz, illetve a munkásosztályhoz tartozott, a 19. század közepén még jelen lévő kis létszámú (olasz, horvát) gazdasági elit, főleg a magyar gazdaságpolitikai törekvéseknek köszönhetően, szinte eltűnt a század végére. A városban élő értelmiségiek, tisztviselők elsősorban olaszok és magyarok, a tengerészek és az ipari munkások horvát nemzetiségűek voltak, a kereskedők, iparosok többsége az olaszok közül került ki, míg a vasútnál, postánál döntően magyarok dolgoztak.¹²

A városban a lakosság többsége által beszélt olasz (mely mindvégig megőrizte vezető szerepét) mellett a horvát és a német nyelv volt még használatos. Fiume Magyarországhoz történő visszacsatolása után, a fent említett nyelvek kiegészültek a magyarral, amit a magyar kormány a magyarosítás és egyszersmind az általa vágyott asszimiláció eszközeként tekintett. A magyarosítás egyik elsődleges eszköze és színtere az iskola volt.

¹⁰ Pelles 2006: 29.

¹¹ Pelles Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy 1918 decemberében a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (*Consiglio Nazionale Italiano*) végzett statisztikai összeírást az olasz többség bizonyítására, így az adatok csak részben megbízhatók (Pelles 2000).

¹² S. Pallós 2012: 49–50.

FIUME VÁROS ÁLTALÁNOSAN KÉPZŐ ISKOLÁI ÉS TANÍTÁSI NYELVÜK A PROVIZÓRIUM IDŐSZAKÁBAN

Az 1868-as horvát–magyar kiegyezést követően Fiumében a tanítás nyelve ismét az olasz lett (a magyar csak választható tantárgy volt), kivéve a gimnáziumban, ahol maradt a horvát. A nemzetiségi törvény (1868: XLIV. tc.) kimondta, hogy bármely nemzetiségű állampolgárnak jogában áll közművelődési, tudományos, művészeti és gazdasági egyesületeket, társulatokat és intézményeket létesíteni, s azok nyelvét szabadon meghatározni.¹³ Azaz biztosította a különböző nemzetiségek számára a szabad iskolaállítás jogát, illetve alsó- és középfokon az anyanyelvű oktatást. A provizórium megállapodás értelmében a városi oktatásügy ugyan a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) és a pesti közös országgyűlés irányítása alá került, azonban Fiume vezetése törekedett arra, hogy önállósága az iskolaügy esetében megmaradjon. Az 1876 júniusában a városi képviselő-testület által elfogadott „saját” tanügyi szabályzat (Statuto fondamentale per le scuole comunali della città di Fiume) paragrafusait igyekeztek a Fiumére is érvényes 1868. évi 38. törvény előírásaival összhangba hozni (tankötelezettség, tanítói képesítés, tanított tárgyak stb.).¹⁴ Ennek értelmében a fiumei törvényhatóság feladata és hatásköre volt az elemi, a polgári és a szakiskolák megszervezése. A községi iskolákat a város állította fel és tartotta fenn, irányításukat és felügyeletüket a képviselőtestület, valamint a három évre választott tagokból álló iskolatanács látta el. Mindez azt jelentette, hogy a városi iskolák felett a kormányzati felügyelet nem érvényesült.¹⁵ Fiume a közoktatásügy tekintetében teljes autonómiával rendelkezett. Az 1870-es évek elején a helyi elemi iskolák községi, egyházi vagy magánkézben¹⁶ voltak.

A községi városi iskolákban a tanítás nyelve olasz volt, a magyar nyelv a német és a horvát mellett csak választható tárgyként szerepelt.

2. táblázat

A fiumei hat községi elemi iskola tanulóinak nemzetiségi megoszlása 1900-ban

	Olasz	Magyar	Illír	Horvát	Szlovén	Német	Egyéb	Összesen
Tanuló	2 402	7	1 175	155	113	91	11	3 954
%	60,7	0,2	29,7	3,9	2,9	2,3	0,3	100

Forrás: Borovszky–Sziklay 1897; Pelles 2006: 39.

¹³ Amellett, hogy a törvény (17. §) a községeknek, egyházközségeknek, magánszemélyeknek lehetővé tette, hogy az általuk alapított és fenntartott iskolák oktatási nyelvét maguk határozzák meg, az államnak is előírta, hogy az állami tanintézeteknek kötelességük biztosítani, hogy bármely nemzetiség nagyobb számú polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön tanulhassanak (Katus 1979: 813).

¹⁴ Részletesebben lásd: A fiumei községi iskolák alapszabályzata 1993 [1876]; illetve S. Pallós 2012: 66.

¹⁵ Simonné Pallós 2003: 127.

¹⁶ Az 1870-es évek elején összesen hét községi elemi és hat egyházi, illetve magán- (egy-egy német és francia tannyelvű) iskola működött. 1914-ben a községi elemi népiskolák és az egyházi, magániskolák száma egyaránt 10-re emelkedett (Pelles 2006: 39).

A VKM 1875-ben döntött az első állami magyar tannyelvű népiskola megnyitásáról, melynek alkalmából Trefort Ágoston a következőképpen nyilatkozott: „Fiume városa polgárainak köz- és magánérdekei kívánják, hogy gyermekeiknek az állam hivatalos nyelvének megtanulására alkalom szolgáltatassék, másrésztől hogy e helyütt fennálló állami reálgymnáziumba az elemi iskolából átlépő növendékek középtanodai tanulmányaik megkezdésekor a magyar nyelvi oktatás első nehézségein már túl esvén, a nyelv tanulásában akadályozva ne legyenek.”¹⁷ Az állami iskolák (elemi iskolák, felsőbb leányiskola, kereskedelmi akadémia) felett a fumei kormányzó gyakorolta a felügyeletet, majd 1884-től Erdődi Béla tanfelügyelő, aki egyúttal a főgymnázium igazgatói tisztségét is betöltötte. Az 1885. évi 48734. számú rendelet szerint a királyi tanfelügyelő közvetlenül a minisztériumhoz küldte jelentéseit, azokat csak láttamozásra kellett a kormányzónak bemutatnia. A tisztséget 1896-tól a VKM által kinevezett Donáth Imre töltötte be.¹⁸

Az állami elemi iskolákban kezdetben az olasz volt a tanítás nyelve, míg a magyar kötelező tantárgyként szerepelt. Komoly nehézséget jelentett olaszul és magyarul egyaránt jól beszélő tanító alkalmazása.¹⁹

3. táblázat

A fumei állami elemi fiú és leányiskola tanulóinak anyanyelv szerinti megoszlása az 1893/94. tanévben

Tanulók	Magyar	Olasz	Német	Horvát	Egyéb	Összesen
Fiúk	36	193	29	24	2	284
%	12,7	68,0	10,2	8,4	0,7	100
Lányok	56	148	31	11	–	246
%	22,8	60,2	12,6	4,4	–	100

Forrás: az iskolák évente kiadott értesítői.

A magyarosítási törekvések megvalósítása érdekében az 1894/95-ös tanévtől már minden tantárgyat magyarul tanítottak az ekkor már magyar tanítókat – akiknek döntő többsége egyáltalán nem beszélt olaszul – foglalkoztató állami elemi iskolák, annak ellenére, hogy csak elvétve volt az iskolákban magyar diák. 1894/95-ben a város valamely (állami, községi, felekezeti, magánfenntartású, de a horvát gimnázium nélküli) iskoláját látogató 4 193 tanköteles korú fumei tanulónak csak alig 5%-a volt a korabeli statisztikák szerint magyar anyanyelvű.

¹⁷ Idézi Borovszky–Sziklay 1897:116.

¹⁸ S. Pallós 2012: 68.

¹⁹ A fumei állami iskolák tanítóinak megpróbáltatással teli sorsáról a továbbiakban lásd S. Pallós 2012.

4. táblázat

A fumei tanköteles tanulók anyanyelvi megoszlása az 1894/95. tanévben

	Olasz	Magyar	Horvát	Szlovén	Német	Összesen
Tanuló	3 132	231	1 224	84	242	4 913
%	63,8	4,7	24,9	1,7	4,9	100

Forrás: Borovszky–Sziklay 1897.

A magyar kormány „csendesesen”, de határozottan támogatta az újabb és újabb állami elemi iskolák megnyitását, az „erősödjünk anélkül, hogy ellenségeink figyelmét magunkra vonjuk, támadást provokáljunk” álláspontot képviselve.²⁰ A 19–20. század fordulóján a középszintű iskolákon kívül 18 elemi iskola (9 állami, 6 városi, 2 katolikus egyházi, 1 egyesületi fenntartású) mellett, 4 polgári és 1 felsőbb leányiskola, valamint 9 ismétlőiskola, 1 tanonciskola és egy női kézimunka-tanfolyam működött. A tanulók körében nagy népszerűségnek örvendő, az 1910-es évekre már négy párhuzamos osztállyal működő, az első tanévtől magyar tannyelvű, de az olaszt is kötelező tárgyként tanító állami Magyar Királyi Polgári Fiúiskola 1884-ben nyitotta meg kapuit. 1884/85 és 1917/18 között tanulóinak 35%-a magyar, 31%-a olasz, 22,5%-a horvát, míg 10%-a német nemzetiségű volt. A századfordulón létrejött polgári leányiskolában 1900/01 és 1917/18 között a tanulók 45%-a magyar, 29%-a olasz, 15%-a horvát és 10%-a német nemzetiségűnek vallotta magát.²¹

5. táblázat

A fumei állami polgári fiú és leányiskola tanulóinak anyanyelv szerinti megoszlása az egyes tanévekben

	1900/01		1909/10				1917/18					
	Fiúk	%	Lányok	%	Fiúk	%	Lányok	%	Fiúk	%	Lányok	%
Magyar	44	26,2	9	26,5	131	39,1	91	46,7	119	39,0	120	41,5
Olasz	66	39,3	14	41,2	88	26,3	55	28,2	63	20,7	84	29,1
Német	20	11,9	3	8,8	28	8,4	19	9,7	23	7,5	30	10,4
Horvát	34	20,2	8	23,5	83	24,8	28	14,4	94	30,8	52	18,0
Egyéb	4	2,4	–	–	5	1,4	2	1,0	6	2,0	3	1,0
Összesen	168	100	34	100	335	100	195	100	305	100	289	100

Forrás: az iskolák évente kiadott értesítői.

A polgári iskolákban is komoly nehézséget jelentett, hogy még a beiratkozó magyar anyanyelvű tanulók sem tudtak rendszeresen magyarul írni és olvasni, ami rendkívüli módon megnehezítette tanulmányaikat, ezért az 1910-es tanévtől

²⁰ Idézi S. Pallós 2012: 101. 1918-ban 5 állami magyar tannyelvű elemi iskola működött Fiumében.

²¹ Az iskolák évente kiadott értesítői alapján (Berthótyné 1918).

a magyar nyelvet kezdő és haladó csoportokban külön tanították. Mindezen nyelvi nehézségek ellenére az állami polgári iskola magasabb színvonalú képzést nyújtott, mint a rövid életű, egészségtelen, zsúfolt körülmények között működő városi polgári iskola, így az olaszok is előszeretettel küldték ide gyermekeiket.

A középfokú iskolák között említendő az 1875-ben alapított, de a polgári iskolából csak 1884-ben kiváló, folyamatos költségvetési hiánnyal küszködő felsőbb leányiskola, mely 1892-től Gross Leopoldina igazgatása alatt vált jobb színvonalú, a hazai felsőbb leányiskolákra vonatkozó előírásokat követő intézménynyé. Többségükben a felső középosztály családjai engedhették meg maguknak, hogy ebbe az igen komoly tandíjjal járó iskolába küldjék leányaikat.²²

Fiume gimnáziuma a horvátokkal kötött megállapodás értelmében 1868 után is megőrizte horvát jellegét, a városnak ezért új gimnáziumot kellett alapítania, hogy a többségében olasz lakosság gyermekeinek biztosítsa a középfokú képzést. Ezért a város és a magyar állam 1870-ben megegyezett, hogy a községi alreáliskolát Állami Felső Középtanodává alakítják. Az iskola kapuit 1871-ben az egykori jezsuita kolostor épületében nyitotta meg. A középtanoda négy alsó és négy felső gimnáziumból, illetve négy felső reálosztályból állt (mivel az alsó négy osztályt együttesen látogatták). Az iskolában 1875-től a magyar és német nyelvet is kötelezően tanították, melynek bevezetése a horvát diákok számának csökkenését eredményezte. 1879 és 1881 között a 260 tanuló 89,2%-a olasz, 4,2%-a német, 3,9%-a magyar, 1,5%-a horvát és 1,2%-a szláv anyanyelvű volt.²³

A vegyes profilú iskola nem felelt meg a VKM elképzeléseinek, így 1881-ben sor került a Magyar Királyi Állami Főgimnázium megszervezésére. A VKM-rendelet a létesítendő intézmény tannyelvről így fogalmazott: „Habár az intézetben a tannyelv továbbra is az olasz marad, mégis azon célból, hogy az ifjúság magyar nyelvtani ismereteit gyakorlatilag is alkalmazhassa, de azért is hogy a magyar államiság ezen intézeten is kellő kifejezést nyerjen, föltétlen szükséges egy tantárgynak magyar nyelven tanítása. Erre legalkalmasabb maga a magyar nyelv és megfelelő mérsékelt terjedelemben a magyar irodalom ismertetése.”²⁴ 1885-től a VKM elrendelte, hogy a gimnázium tanárai tanuljanak meg magyarul, hogy megértsék az utasításokat és magyar nyelven írják jelentéseiket, egyúttal az iskolavezetés tudatosan törekedett arra, hogy a korábban szinte csak olaszokból álló tantestületbe olaszul jól tudó, magyar tanárok nyerjenek állást. 1898-ban Fest Aladár igazgató már további tantárgyak magyar nyelvű tanítását kérelmezte, aminek szükségességét azzal indokolta, hogy a diákok 50-60%-a magyar tannyelvű elemi iskolából érkezett.²⁵ Azonban az 1898/99. tanévben a tanulóknak

²² Az iskola tudatosan emelte a tandíjat, ezzel is igyekezve távol tartani az alsóbb társadalmi rétegeket, s a tanulók mindössze 25%-a nyerhetett tandíjmentességet (S. Pallós 2012).

²³ A középtanoda diákjainak anyanyelvi megoszlását 1879-től jegyezték fel, előtte csak a nemzetiségi hovatartozást (1870 és 1878 között az 1013 diáknak 80,46%-a olasz, 5,82%-a horvát, 4,14%-a német, 4,45%-a szláv, 3,06%-a magyar) rögzítették. Lásd részletes bontásban Pelles 2006: 175.

²⁴ Idézi Pelles 2000.

²⁵ Folyamatosan növekedett a magyar anyanyelvű tanulók száma, az 1902/03. tanévben már megközelítette a 30%-ot.

csak 19,2%-a volt magyar anyanyelvű. Végül a gimnáziumban a községi főreáliskola (tanulóinak 90%-a olasz) megnyitása után felmenő rendszerben, 1912-től vált magyar tannyelvűvé az oktatás, ám ez az 1910-es évek végéig olasz többségű iskolában komoly gondot jelentett, amit az iskola vezetése is elismert. Az 1881 és 1918 között összesen 7 760 diák által látogatott intézmény tanulóinak anyanyelv szerinti megoszlása: 58,9%-a olasz, 28,5%-a magyar, 7,4%-a német, 4%-a horvát és 1,2%-a egyéb.²⁶

6. táblázat

A Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanulóinak anyanyelvi megoszlása az egyes tanévekben

Tanév	Magyar	Olasz	Német	Horvát	Egyéb	Összes tanuló (fő)
1882/83	10,81	77,7	4,73	5,41	1,35	148
1890/91	13,73	66,1	11,11	7,84	1,31	153
1900/01	26,32	59,21	8,77	3,95	1,75	228
1910/11	38,02	50,16	7,66	3,19	0,97	313
1912/13	42,14	45,82	5,69	5,02	1,33	299
1917/18	53,36	39,07	2,94	3,78	0,85	238

Forrás: az iskolák évente kiadott értesítői.

A magyar tannyelvű és az olaszt is a kötelező tantárgyak sorában tanító Magyar Királyi Állami Leánygimnázium 1912 és 1919 között működött. Mivel ez volt a város egyetlen leánygimnáziuma, így a vegyes nemzetiségi összetétel miatt külön csoportokban tanították a magyarul tudó és nem tudó tehetős fiumei családok leányait.

Habár a magyar kormány erőteljesen törekedett arra, hogy az iskoláiban mindinkább magyar nyelven folyjon az oktatás, ennek gyakorlati megvalósítása komoly nehézséget jelentett. Pallós Piroska arra hívja fel a figyelmet, ha a növendékek meg is tanultak magyar nyelven, azt nem az iskolában sajátították el, hanem különórákon, magántanárok segítségével. A magyar anyanyelvű tanárok közül azonban többen a magyar nyelv megszerettetését célzó felolvasó összejövetelek (azokon a jól teljesítő diákok megjutalmazása), játékdélutánok sikerelensége és az eredménytelen tanítás kudarcként való megélése után távoztak a városból.²⁷ Az 1910-es évektől azonban már egyre többen vélekedtek úgy, mint Donáth Ferenc tanfelügyelő, aki szerint az erőszakos magyarosítás nem vezethet eredményre.²⁸

²⁶ Az iskola évente kiadott értesítői alapján, illetve az egyes tanévek tanulói létszámát lásd Pelles 2006: 176.

²⁷ S. Pallós 2012: 262.

²⁸ S. Pallós 2012: 263–264.

A SZAKOKTATÁS ALAPFOKÚ INTÉZMÉNYI FORMÁI FIUMÉBEN

Fiumében, amely bár a 19. század második felére a térség egyik legjelentősebb központi kikötőjének és ezzel együtt a kereskedelmi élet központjának számított, csak 1904-ben jött létre az első önálló tanonciskola, míg az első középfokú kereskedelmi iskola viszonylag korán, már 1881-ben megnyitotta kapuit.²⁹ Kezdetben a fiumei fiatalok elméleti és gyakorlati szakképzése egyrészt hagyományos módon folyt: egy-egy mester mellett a gyakorlatban sajátították el a választott szakmát. Másrészt az 1870-es évektől elsősorban a községi elemi és polgári iskolák, valamint az ismétlőiskolák által szervezett tanfolyamok voltak hivatottak biztosítani a fiatalok képzését. Az 1876-os tanügyi községi szabályzat előírta, hogy a tanulmányokat az elemi után nem folytató 12 és 15 év közötti fiúknak és lányoknak kötelező valamely esti képzést vagy vasárnapi ismétlőiskolát látogatni, ez utóbbiak a polgári és az elemi iskolákhoz kapcsolva szerveződtek (hat olasz tannyelvű községi ismétlőiskola működött). Az ipari képzést szervező ismétlőiskolákban kötelezően tanították a magyar nyelvet is (a lányoknak a német és a francia nyelv mellett választható nyelvként). Az állami iskolák közül a gimnázium szervezett rajztanfolyamot.

Az 1890-es évekre azonban a jórészt betanított munkásokat alkalmazó nagyobb fiumei gyárak, üzemek részéről egyre nagyobb igény mutatkozott a szakképzett munkaerő iránt. Batthyány Lajos kormányzó már az 1890-es évek elején támogatta a fiumei kereskedelmi és iparkamara által kezdeményezett vas- és gépipari szakiskola felállítását. A kereskedelmi miniszter 1892-ben az ipariskolák országos felügyelőjét, Szierényi Józsefet küldte a fiumei vasipar igényeinek felmérésére.³⁰ Ugyan az igényként megfogalmazott gépészeti képzés még nem, de az első általános három évfolyamos iparostanonc-iskola 1898-ban 130 tanulóval megkezdte működését, kapcsolódva a vasárnapi ismétlőiskolához. A magyar nyelvet minden évfolyamon kötelező tantárgyként tanították, azonban a nyelvi nehézségek miatt maga az iskola vezetése kérelmezte annak a választott tárgyak közé történő áthelyezését, amire többszöri elutasítás után végül 1901-től nyílt lehetőség. Bár az 1902/03. és 1904/05. tanévekben egyetlen tanuló sem választotta a magyar nyelvet, 1905-től újfent kötelezővé vált az oktatása.³¹

Míg a fiumei kereskedelmi és iparkamara a gépészeti tanonciskola megszervezését már az 1890-es évektől szorgalmazta, addig a fiumei kereskedők a kereskedelmi tanonciskola létrehozását nem sürgették. Így ezt elsőként a VKM 1897. évi 25314. számú rendelete kezdeményezte, azonban tényleges megvalósítására csak 1904-ben került sor, amikor létrejött a három évfolyamos olasz tannyelvű,

²⁹ Magyarországon az első (a Monarchia területén Prága után a második) középfokú kereskedelmi iskola, a Pester Handelsakademie 1857-ben nyílt meg. A kiegyezést követően hazánkban sorra nyíltak a középfokú kereskedelmi magániskolák.

³⁰ S. Pallós 2012: 252.

³¹ 1905-ben az iskolának egyetlen magyar tanulója volt. A tanulók 80,8%-a olasz, 14,4%-a horvát, 3,8%-a német, 0,5%-a magyar és 0,5%-a angol anyanyelvű volt. Lásd részletesebben: S. Pallós 2012: 254.

de a magyar nyelvet is kötelező tantárgyként tanító Magyar Királyi Állami Kereskedő Tanonciskola. A magyar anyanyelvű tanulók aránya működése idején 10% alatt maradt, így a magyar nyelv tantárgya az iskolák többségéhez hasonlóan itt is nehézséget jelentett.³²

A kereskedelmi mellett az egyetlen önálló szakiskola az 1913-ban megnyíló, diákjainak megközelítőleg felét Magyarországról felvevő, így immáron magyar tannyelvű, oly régóta sürgetett négy évfolyamos Magyar Királyi Állami Hajógépipari Szakiskola volt.

7. táblázat

A fiumei szakiskolai tanulók anyanyelvi megoszlása az egyes tanévekben

Fiumei Magyar Királyi Kereskedő Tanonciskola						
Tanév	Magyar	Olasz	Német	Horvát	Egyéb	Összes tanuló (fő)
1904/05	–	46,7	6,7	43,3	3,3	30
1910/11	5,6	51,9	2,8	33,3	6,48	108
1912/13	4,3	56,5	0,9	30,4	7,9	115
1917/18	1,6	53,1	1,6	39,1	4,6	64
Magyar Királyi Állami Hajógépipari Szakiskola						
Tanév	Magyar	Olasz	Német	Horvát	Egyéb	Összes tanuló (fő)
1914/15	78,8	18,2	–	3,0	–	33
1915/16	58,9	30,9	5,1	–	5,1	39
1916/17	51,1	40,4	2,1	2,1	4,3	47
1917/18	54,6	36,4	3,6	1,8	3,6	55

Forrás: az iskolák évente kiadott értesítői.

KÖZÉPFOKÚ SZAKKÉPZÉS FIUMÉBEN

A fenti szakiskolák mellett a város földrajzi adottságaiból is kifolyólag a legnagyobb hagyományai Fiumében a tengerészeti képzésnek voltak. A városban a 18. században már működött olyan tanfolyam a jezsuita rend szervezésében, amely a gyakorlati tapasztalattal rendelkező tengerészek elméleti képzését volt hivatott biztosítani. A jezsuita rend feloszlása után a 19. század elején önálló tanintézet nem volt, csak a hajóparancsnokok által indított alkalmi tanfolyamok keretében folyt tengerészeti képzés.³³ Az 1825-ben felállított tengerészeti iskola a fiumei gimnáziumhoz kapcsolva működött, 1841-ben önállósodott, majd

³² 1904 és 1918 között az 1116 tanuló közül 53,76% olasz, 35,22% horvát, 3,14% magyar, 2,24% német és 5,64% egyéb anyanyelvű volt (*Fiumei Magyar Királyi Állami Kereskedő Szakiskola Értesítője az 1904/05–1917/18. tan évekről*).

³³ S. Pallós 2012: 61.

Fiume Magyarországhoz csatolása után 1870-ben megszűnt. Azonban már 1870 őszén megnyitotta kapuit a helyi magániskolával egységesülő két, majd 1881-től három évfolyamos olasz tannyelvű, de a magyar mellett német, horvát, angol nyelvet is oktató Királyi Tengerészeti Főtanoda.³⁴ Az 1890-es évek elején a magyar és osztrák kereskedelmi tengerészetet egységesen szabályozó rendeletek szükségessé tették a tengerészeti szakoktatás átszervezését, a Monarchiában zajló képzésekhez való egységesítést. A Kereskedelemügyi Minisztérium felügyelete alá került tanintézet 1893-ban akadémiai címet kapott, majd Baross Gábor minisztersége idején 1895-től ténylegesen megindult a kor igényeinek (gőzhajók) megfelelő tengerészisztképzés megszervezése. Az új tantervben foglaltak gyakorlati megvalósítása komoly kihívást jelentett a folyamatos tanárhiánnyal küzdő iskolának.

Az 1903-ban új, a tengerészi képzés igényeit kielégítő épületbe költöző akadémia célja, hogy diákjaik olaszul és magyarul egyaránt tudjanak kommunikálni.³⁵ A szaktárgyak olasz tannyelve az akadémia működése során mindvégig megmaradt, de az elméleti tárgyakat az 1904-től megjelenő magyar–olasz két nyelvű tankönyvek segítségével magyarul kezdték tanítani. Az akadémia tanulóinak (1894 és 1917 között 1142 fő) 66%-a magyar, 25%-a olasz, 6%-a horvát, míg 1%-a német anyanyelvű volt. A tengerészeti akadémia 1919-ben megszűnt, utódintézményében azonban a későbbi években is tanultak még magyarok.

8. táblázat

A Fiumei Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia tanulóinak anyanyelvi megoszlása az egyes tanévekben

Tanév	Magyar	Olasz	Német	Horvát	Egyéb	Összes tanuló (fő)
1894/95	69,2	23,1	–	7,7	–	13
1900/01	64,5	19,4	12,9	3,2	–	31
1910/11	60,3	26,4	–	5,7	7,6	53
1912/13	62,5	32,1	–	5,4	–	56
1917/18	70,3	23,5	–	3,1	3,1	98

Forrás: az iskolák évente kiadott értesítői.

1867-től Fiume városában működött az Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen, három évfolyamos, német tannyelvű, de magyart is tanító Császári és Királyi Haditengerészeti Akadémiája, amelynek sikeresen végzett növendékeit tengerész-kadett rendfokozatban vette át a haditengerészet.³⁶ Az akadémiára a négy évfolyamos alreáliskolát, majd a három év főreáliskolát vagy négy év hadapródiskolát

³⁴ Horváth 1999.

³⁵ A magyart és az olaszt külön tanították a magyar és az olasz anyanyelvűeknek. Az olasz nyelvet a magyarok heti nyolc órában, a magyar nyelvet az olaszok heti három órában tanulták. Egymás nyelvének kölcsönös megismerését nagymértékben segítette az internátusi együttlét is (Horváth 1999: 51–53).

³⁶ Csonkaréti 2000.

sikeresen elvégzett³⁷ növendékeket vették fel, az előírányzott 130 tanuló közül 65 fő élvezett teljes és 26 fő részleges tandíjmentességet. Az ingyenes helyekre a katonatisztek, az udvari és állami tisztviselők fiai pályázhattak.³⁸ A dualizmus idején három évfolyamos haditengerészeti akadémiának a korszakban magyar növendékei is voltak. Az 1900/01. tanévben a 116 tanuló közül 19 fő érkezett Magyarországról, de csak 5 fő vallotta magát egyúttal magyar anyanyelvűnek is. A Monarchia egyéb területeiről érkező tanulók többsége német, horvát és olasz anyanyelvű volt. Az 1904/05. tanévben tanulóknak már 36%-a (136-ból 49 fő) Magyarországról nyert felvételt, de a magyar anyanyelvűek aránya csak 9% volt, ez utóbbi arány az 1910/11. tanévben már 16,2%-a nőtt (167 tanuló közül 39 fő érkezett Magyarországról és közülük 27 fő volt magyar anyanyelvű).³⁹ A magyar anyanyelvű tanulóknak biztosított volt a magyar nyelvű oktatás, 1901-ben a Magyarországról érkező tanulók 36%-a részesült magyar tannyelvű képzésben (az összes tanuló 10,3%-a), míg 1910-ben ugyanez az arány már 75% volt (az összes tanuló 28%-a).⁴⁰

A középfokú kereskedelmi iskola létrehozásának kérdése 1879-ben merült fel, amikor a fiumei kormányzó a VKM-hez intézett jelentésében (1879/1056. sz.) részletesen kifejtette a város által anyagilag támogatott, úgynevezett felső középtanoda azon tarthatatlan állapotát, hogy mindössze 124 tanuló iratkozott be az említett esztendőben. Az iskola rendkívül alacsony népszerűsége és a megfelelő tanulólétszám hiánya miatt a kormányzó az intézmény helyébe egy főgimnázium és egy kereskedelmi iskola felállítását javasolta, ez utóbbit egyesítve a tengerészeti iskolával.⁴¹ A középtanoda sorsáról végül 1881 júniusában született döntés, melynek értelmében a felső középtanoda (középközépiskola) megszűnt, és a július 12-én kiadott 20047. számú rendelettel létrejött egy állami főgimnázium és egy önálló középfokú kereskedelmi iskola, mivel Trefort Ágoston nem támogatta az utóbbinak a tengerészeti iskolával való összevonását. A három évfolyamos olasz tannyelvű Magyar Királyi Állami Kereskedelmi Akadémia⁴² a középtanoda reáliskolájának osztályaiból jött létre. A kereskedelmi akadémia legfőbb célja egyrészt az volt, hogy olyan ismereteket nyújtson kereskedőknek, iparosoknak, amelyekkel a gyakorlati életben jó üzletemberekké válhatnak, másrészt olyan ifjakat neveljen, akik mágnások gazdasági hivatalaiban, az állami közigazgatásban vagy egyéb hivatalokban alkalmazhatók.⁴³ A VKM a fiumei kereskedelmi akadémiát 1883. november 13-án kelt, 37584. számú rendeletével a többi kereskedelmi középiskolával és reáliskolával egyenrangúnak ismerte

³⁷ Miklós 2004.

³⁸ Borovszky–Sziklay 1897.

³⁹ *Magyar statisztikai évkönyv 1901*: 430–431; *1905*: 510; *1911*: 535.

⁴⁰ *Magyar statisztikai évkönyv 1901*: 430–431; *1905*: 510; *1911*: 535.

⁴¹ Riegler 1896: 3.

⁴² Regia Ungarica Accademia di Commercio, az iskola a jezsuita kolostor (Via Colleggio 1.) első emeletén nyert elhelyezést.

⁴³ Mohovich 1885: 45.

el.⁴⁴ Az iskola tanterve 1885-től szinte teljes mértékben megegyezett a magyarországi közép-kereskedelmi iskolákéval. Riegler Sándor 1889-ben kinevezett új igazgató kérelmezte egy előkészítő osztály indítását, amit azzal indokolt, hogy az osztrák, horvát és magyar iskolákból érkező diákoknak komoly nyelvi nehézségeik vannak. „Tanítás nyelve olasz. Ez így van az intézet fennállása óta és ezen változtatni nem is lehet, nem is kell, nemcsak azért mert Fiume autonómiáját a törvény biztosítja, hanem főképpen azért nem, mert ezen intézetből kikerülő ifjak legnagyobb része ezen a vidéken nyer alkalmazást, itt pedig úgy a kereskedelem, mint a tenger nyelve is kizárólag az olasz.”⁴⁵ Az előkészítő osztály indítását 1891-ben engedélyezték.⁴⁶ Az iskolában a kötelezően tanulandó magyar nyelv mellett választhattak a tanulók az angol, a német, a francia és a horvát nyelv közül.⁴⁷

A Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1895-ben kibocsátott (44001. számú) rendelet értelmében az addig használt elnevezéseket – mint közép-kereskedelmi, kereskedelmi akadémia, felsőbb kereskedelmi iskola – megszüntették, és egységesen a felső kereskedelmi elnevezést vezették be.⁴⁸ A szintén állami fenntartású soproni kereskedelmi akadémia mellett a fiumei volt az, amely a rendelet értelmében azonnal elvesztette akadémiai címét,⁴⁹ és Magyar Királyi Állami Felső Kereskedelmi Iskola néven működött tovább. A felügyelet tekintetében is változás történt, ugyanis 1895-től már nem a tanfelügyelő, hanem közvetlenül a kormányzó ellenőrzése alá tartozott.

Az 1906/07-es tanévtől – a magyar kormány hosszas harcának eredményeképpen – a VKM 15933. számú rendelete értelmében a tanítás nyelve az összes osztályban a magyar lett. A magyar nyelvű tanítás bevezetését követően kialakult színvonalasést megállítandó olasz–magyar két tannyelvű oktatással próbálkoztak, azonban külön osztályok indításához nem volt elég jelentkező, ezért végül nyelvi csoportokba bontva tanítottak, ám a színvonal csökkenését ez sem tudta megállítani. A kereskedelmi iskola tanulóinak 1881–1895 között mindössze 15%-a volt magyar anyanyelvű (70% olasz, 9% horvát, 5% német, 1% egyéb). Ezt az arányt nagy erőfeszítések árán az 1917/18-as tanévre is csak 49%-ra sikerült növelni.

⁴⁴ Habár az egyéves önkéntességi jog csak az érettségi megszerzését követően járt volna, Fiumében azonban 1885-től figyelembe vették a hatóságok, hogy az osztrák középiskolákban nincsen érettségi, ezért a harmadik osztály végbizonysítványát is elfogadták ennek igazolására (Mohovich 1885: 70).

⁴⁵ Riegler 1896: 18.

⁴⁶ Azok a tanulók, akik például a magyar, olasz, német nyelvből tett felvételin nem feleltek meg, ilyen előkészítő osztályban pótolhatták be nyelvi hiányosságaikat.

⁴⁷ Mohovich 1885: 46.

⁴⁸ A rendelet értelmében a felső kereskedelmi iskola záróvizsgáját felváltotta az érettségi.

⁴⁹ Az országban működő akadémiák közül (brassói, fiumei, soproni, budapesti, aradi, debreceni, kolozsvári, pozsonyi és székesfehérvári) a budapesti és a kolozsvári tarthatta meg akadémiai címét.

9. táblázat

A fiumei felső kereskedelmi iskola tanulóinak anyanyelv szerinti megoszlása

Anyanyelv	1881/82–95/96. tanév (723 fő) %	1896/97–1905/06. tanév (991 fő) %	1906/07–17/18. tanév (1420 fő) %
Magyar	14,92	25,35	41,84
Olasz	70,18	52,13	31,03
Horvát	8,91	10,38	14,45
Német	4,86	10,81	11,46
Egyéb	1,13	1,33	1,22

Forrás: az iskola évente kiadott értesítői és anyakönyvei.

FELSŐFOKÚ KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS: A FIUMEI KIVITELI AKADÉMIA

A tengerészeti akadémia mellett a fiumei szakoktatás legjelentősebb intézménye az 1912-ben alapított kereskedelmi főiskola, a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia (Regia Ungarica Accademia di Esportazione) volt, mely a budapesti és a kolozsvári kereskedelmi akadémia főiskolai tagozata, továbbá a Keleti Kereskedelmi Akadémia felsőfokú kereskedelmi képzést nyújtó intézményeinek sorába illeszkedett.

Hazánkban a felsőfokú kereskedelmi képzés megszervezésének szükségessége már az 1860-as években megfogalmazódott a Pesti Kereskedelmi Akadémia fenntartói részéről, majd az 1870-es években újra napirendre került, miután Lewin Jakab, a bécsi kereskedelmi akadémia volt igazgatója lett a pesti intézmény új vezetője. Ugyan az akadémiai tanfolyam megnyitására még a feltételek nem voltak adottak, ám az első, a középfokú tanulmányokat követő speciális (pl. biztosítási, vasúti) szaktanfolyamok már ekkor elindultak. A pesti akadémia 1883-ban a Középiskolát Végzetek Egyéves Kereskedelmi Szaktanfolyamát azzal a céllal szervezte, hogy a hallgatók elsajátítsák a még hiányzó kereskedelmi ismereteket.⁵⁰ A felsőfokú képzés sikereiben minden bizonnyal nagy szerepe volt az akadémia igazgatói tisztségét 1885-től betöltő Ghyczy Géának, aki a műegyetem közgazdasági osztályának könyvvitel- és államszámadástan-tanára volt.⁵¹ Az egyéves tanfolyam 1900-ban megszűnt, helyette kétéves akadémiai (főiskolai) tanfolyam fogadta a kereskedelmi ismereteiket felsőfokon is folytatni kívánó hallgatókat. Így az 1900/01-es tanévtől a Budapesti Kereskedelmi Akadémia két tagozattal működött, azaz egy felső kereskedelmi iskolából és egy akadémiai (főiskolai) tanfolyamból állott.

A Budapesti Kereskedelmi Akadémiához hasonló főiskolai szintű kereskedelmi képzést nyújtott a Keleti Kereskedelmi Akadémia, amely 1891-től mint Keleti Kereskedelmi Tanfolyam indult Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter kezdeményezésére a budapesti akadémia helyiségeiben és igazgatása alatt. Itt

⁵⁰ Vincze 1935: 74.

⁵¹ Szögi 1995: 38.

meg kell jegyeznünk, hogy egy a keleti nyelveket oktató és elsősorban Románia, Bulgária, Szerbia és Törökország felé irányuló kereskedelemre felkészítő tanfolyam ötlete már az 1880-as években felmerült. Ugyanis 1883-ban egy keleti tanfolyam indítása tárgyában maga Trefort Ágoston hívta tárgyalásra a kereskedelmi iskolákat fenntartó és működtető érdekköröket azzal a céllal, hogy a jelölteket a „keleti nyelvekre és az al-dunai tartományok kereskedelmi viszonyainak ismeretére oktassák, úgy, hogy Szerbiát, Romániát, Bulgáriát, Törökországot és Görögországot tüzetesen megismerjék”.⁵² Ugyanis a 19. század végén átalakuló, bővülő és egyúttal fellendülő keleti kereskedelmi kapcsolatok egyre több, a keleti nyelveket jól beszélő kereskedelmi szakembert igényeltek. A keleti nyelvek tanfolyam 1883/84-ben elindult ugyan, de ez a gyakorlatban mindössze három nyelvtanár (román, szerb, török nyelv) kinevezését jelentette. Végül a VKM is belátta, hogy ebben a formában a keleti tanfolyam nem tartható fenn, így egy hattagú bizottságot állított fel egy balkáni és közel-keleti kereskedelemmel foglalkozó tanfolyam tantervének kidolgozására.⁵³ Az intézmény az akadémiai címet és ezzel a teljes önállóságot 1899 júniusában nyerte el.

Az akadémiaik közül 1902-ben a kolozsvári vállalkozott még arra, hogy főiskolai képzést indítson. Az akadémiai tanfolyam elindítását az 1901. évi 29480. számú miniszteri rendelet engedélyezte, mely szerint a hallgatók heti 25 órában ismerkedhettek meg a magasabb fokú kereskedelmi ismeretekkel.⁵⁴ A tanfolyam kapcsolatban állt a helyi tudományegyetemmel, amely lehetővé tette a hallgatóknak az egyes egyetemi előadásokon való részvételt, és egyszersmind az akadémia kifejezetten ajánlotta az államszámvitelt, a nemzetközi jog, a csődjog, a pénzügyi jog, a biztosítási és fuvarozási ügyek, a szociológia, a közegészségtan és a filozófiai tudományok című kurzus hallgatását.

A fiumei kereskedelmi élet és a felső kereskedelmi iskola tanárai részéről már a 19–20. század fordulóján felvetődött egy magasabb fokú kereskedelmi képzés szükségességének gondolata.⁵⁵ A felek a kereskedelmi képzés kibővítésében egyetértettek, ám annak mikéntjében már kevésbé. Egyesek a budapesti akadémiahoz hasonló, vagyis a középfokú kereskedelmi iskolához kapcsolódó, míg mások egy önálló intézmény létrehozása mellett foglaltak állást. Végül 1911. május 18-án került sor a magyar kormány, a fiumei kormányzóság és a kereskedelmi iskola

⁵² Szögi 1995: 37.

⁵³ Schack–Vincze 1930: 397.

⁵⁴ Kiss 1902: 25.

⁵⁵ Egy felsőfokú kereskedelmi akadémia szükségességét fogalmazta meg Hajnal Dávid, a felső kereskedelmi iskola tanára már 1906-ban a *Pester Lloyd* 39. számában. A kolozsvári és a budapesti akadémia mellé egy exportakadémia megszervezését javasolta, amely a tengerészeti és a felső kereskedelmi iskolával összevontan működött volna. A hallgatók elméleti képzése közös lett volna, és az egyes gyakorlatokon is közösen vett volna részt minden tagozat (tengerészeti, kereskedelmi) hallgatója. Úgy vélte, hogy Magyarországnak szüksége van Fiumében – az ország egyetlen kikötővárosában – magasan képzett kereskedelmi szakemberekre, és a megfelelő szakképzés csakis helyben (a város adottságait kihasználva) oldható meg. (A fiumei kereskedelmi iskola kérdése. *Kereskedelmi Szakoktatás* 1905. 6. 242–243.)

vezetőinek részvételével tartott közös egyeztetésre, melynek témája a fiumei állami felső kereskedelmi iskola újjászervezése volt. A megtárgyalásra váró kérdések között szerepelt, hogy vajon van-e jogosultsága a hazai külkereskedelmet nézve egy Fiumében létesítendő kiviteli tanfolyamnak.⁵⁶ Schack Béla úgy vélte, hogy egy újabb kereskedelmi iskola segítené egyrészt a nemzetközi kereskedelmi életbe való minél eredményesebb bekapcsolódást, másrészt a felsőfokú speciális képzése révén a magyar tanulók számára vonzerőt jelenthetne, eleinte tanulmányaik, majd munkájuk, később akár családjuk révén kötődnének a városhoz, növelvén a magyar nemzetiségűek arányát.⁵⁷

1912 márciusában a fiumei kereskedelmi érdekképviseltek a kereskedelmi miniszterhez egy memorandumot nyújtottak be, amelyben egy főiskola felállítását kérték a következő indoklással:

„Ma, amikor az elméleti tudományok terén tulprodukciónak van, a kereskedelmi és ipari pályákon még mindig hiányzik az a képzett osztály, mely igazi erős kereskedelmet tudna teremteni kifelé s meg tudná védeni és kellőképpen képviselni a külföldön a mi kereskedelmi érdekeinket. Ez a szükséglet hívja életre a fiumei tervet, mely teljesen a gyakorlati kereskedelemre nevelő felső iskolát akar létesíteni. A hallgatók gyakorlati kiképzése az akadémia főprogramja. Olyan intézményei már vannak Magyarországnak a kereskedelmi kiképzés terén is, melyek az elméleti oktatást tűzték ki feladatukul, ilyenek a budapesti és kolozsvári kereskedelmi akadémiák, a fiumei akadémia azonban tisztán gyakorlati irányban akar nevelni, habár a kereskedelmi és közgazdasági kiképzés magas fokán. Így tehát speciális intézmény kíván lenni külkereskedelmi viszonyaink szükségleteinek szolgálatában s nem hivatalnokokat, hanem gyakorlati kereskedőket akar nevelni.”⁵⁸

1912 májusában az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács Kereskedelmi Oktatási Szakosztályának Matlekovits Sándor vezette ülésén Schack Béla újfent felvetette a létesítendő fiumei kiviteli akadémia kérdését, válaszolva a leendő intézmény szervezetét és tanrendjét.⁵⁹

A bizottság végül támogatta az iskola felállítását, és némi módosítással elfogadta szervezetét, habár egyesek nem értettek egyet vele, és magasabb fokú elméleti képzés mellett érveltek.⁶⁰ Ám a kereskedelmi szakma (gyárosok, kereskedők) a kétéves képzés mellett foglalt állást, és biztosította az új intézményt, hogy a végzett hallgatóknak magasabb kezdő fizetéssel adnak állást a jövőben, sőt a gyakorlati

⁵⁶ DAR 141. 1. cs. 69331/1912. Jegyzőkönyv a fiumei állami felső kereskedelmi iskola újjászervezése tárgyában.

⁵⁷ DAR 141. 1. cs. 69331/1912. Jegyzőkönyv a fiumei állami felső kereskedelmi iskola újjászervezése tárgyában.

⁵⁸ Kiviteli Akadémia. *Közgazdasági és Közlekedési Szemle* 1912. március. <http://huszadikszazad.hu/index.php?apps=cikk=6335&oldal=0> – utolsó letöltés: 2014. január 14.

⁵⁹ Kiviteli Akadémia Fiumében. *Fiumei Estilap* 1912. május 3. 1.

⁶⁰ DAR 145. 1. cs. 1–110/1912. Jegyzőkönyv a kiviteli akadémia tárgyában.

képzésben is aktív szerepet vállalnak. Az iskola megnyitását nemcsak a fiumei kereskedelmi érdekképviseletek és vállalatok, hanem budapesti cégek is támogatták.⁶¹

A kiviteli akadémia már megnyitása előtt rendkívüli népszerűségnek örvendett, 1912. augusztus elejére ugyanis betelt a létszám. Erről tanúskodnak a fiumei napilapok is.⁶² A 96 jelentkező közül a tervezett 30-hoz képest végül 43 (közülük 2 leány) hallgatót tudtak felvenni, és a második tanévben is kétszeres volt a túljelentkezés.⁶³ Az újabb magyar iskola megalapításának – amelllett, hogy a kormány szeretett volna jó szakképzettséggel rendelkező fiatalokat a magyar külkereskedelem szolgálatába állítani – igen fontos, ám kevés sikerrel kecsegtető célja volt a város magyarosítása is. E törekvést jól szemlélteti az 1912 szeptemberében az akadémia megnyitásának alkalmából a *Fiumei Estilap*-ban megjelent rövid írás: „A kiviteli akadémia megnyitása sok évtizedes fejlődés processzus, amely Fiumét minden tekintetbe hozzákapcsolja Magyarországhoz. Csak a mai naptól kezdve fogja Fiume igazán hivatásszerűen teljesíteni misszióját a haza iránt, mert ezen a napon nyílt meg a régen kívánt Magyar Királyi Kiviteli Akadémia, amely állandó szellemi és lelki kapcsolatba fogja tartani Fiumét az anyaországgal.”⁶⁴ Bár a hallgatók többsége Magyarországról érkezett, de ahogy a későbbiekben látni fogjuk, az iskola befejezése után távozott is a városból.

Az akadémia 1912-ben a helyi felső kereskedelmi iskolában nyert elhelyezést, és mivel állandó tanári kara nem volt, így a befogadó intézmény tanárai tanítottak óraadó tanárokként. Az iskola ideiglenes elnevezése: Fiumei Felső Kereskedelmi Iskolával Kapcsolatos Kiviteli Akadémia. Mivel az akadémian a felső kereskedelmi iskola tanárai tanítottak, így az elméleti képzés délután folyt, hiszen délelőtt a másik iskolában oktattak, ez viszont megnehezítette a gyakorlati oktatás megszervezését. Az iskolának az önálló tanári kar felállításáról szóló kérelmét (1913. január 22-én kelt 284. sz. leirat) a VKM visszautasította, azonban a felső kereskedelmi iskola épületének kibővítésétől nem zárkózott el.⁶⁵ Ennek megvalósítását azonban a háború már nem tette lehetővé.

A két évfolyamos főiskolára 1912-ben középiskolai, kereskedelmi érettségivel vagy ezekkel egyenértékű, valamely katonai tisztképzői, mezőgazdasági, ipariskolai végbizonyítvánnyal vagy tengerészeti akadémiai végzettséggel lehetett jelentkezni. Az 1913/14-es tanévtől a VKM 1913. június 6-án kelt 95104. számú rendelete értelmében a felvehető sora kiegészült a külföldön érettségit szerzett diákokkal és az okleveles tanítók és tanítónők felvételével.⁶⁶ A kiviteli akadémiát elsősorban

⁶¹ Kritza 1913: 7–8.

⁶² A kiviteli akadémia. *Fiumei Estilap* 1912. augusztus 10. 2.

⁶³ A hallgatók közül 27 fő gimnáziumból, 6 reálskolából, 8 felső kereskedelmi iskolából, 1 külföldi kereskedelmiből és 1 tanítónőképzőből érkezett. DAR 145. 1. cs. 110/1912. Jelentés a Fiumei M. Kir. Kiv. Akadémiának állapotáról és működéséről az 1912. évben.

⁶⁴ A kiviteli akadémia megnyitásához. *Fiumei Estilap* 1912. szeptember 1. 1.

⁶⁵ DAR 145. 1. cs. 118/1913. A Fiumei M. Kiviteli Akadémia Tanulmányi Tanácsának 1913. április 28-án tartott iskolai jegyzőkönyve.

⁶⁶ DAR 145. 252/1913. 3. Jegyzőkönyv a Fiumei Kir. Kiviteli Akadémia Tanulmányi Tanácsának 1913. évi november 12-én tartott üléséről.

a fent említett felső kereskedelmi iskola és a gimnázium sikeresen végzett tanulóinak szánták. A magyar tannyelvű főiskola rövid idő alatt jó hírnévre tett szert, és így az ország számos pontjáról érkeztek a hallgatók. Az akadémia szervezeti szabályzatának 4. §-a szerint a főiskolát „a m. kir. Kereskedelmi Miniszterrel egyetértően a Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter kormányozza, a két miniszter a közvetlen felügyeletet egy-egy megbízottjával gyakoroltatja”.⁶⁷ Az intézet tanulmányi ügyeinek ellenőrzése a tanulmányi tanács feladata, amelynek elnöke a mindenkori fiumei kormányzó, tagjai pedig a két miniszter megbízottja, az iskola igazgatója, a tanári kar egy tagja, a jegyző, valamint a VKM és a Kereskedelmi Minisztérium által delegált öt-öt fő. Az iskola legfőbb célja, hogy olyan általános, kereskedelmi szakműveltséggel, gyakorlati tudással és nyelvismerettel rendelkező egyéneket neveljen, akik képesek az ország külföldi kereskedelmét bel- és külföldi (tengerentúli) piacokon lebonyolítani, különös tekintettel a Fiumén keresztül vezető export- és importkereskedelemre.⁶⁸ Az említett cél elérése érdekében az iskola tanulói az akadémia rendes előadásai mellett speciális kollégiumokon, fiumei kirándulásokon, szünidei hosszabb (kéthónapos) tanulmányutakon és fiumei cégek üzlettelepein zajló gyakorlatokon vehettek részt.

Az iskola éves tandíja 100 korona volt.⁶⁹ A hallgatóknak közel húszféle ösztöndíj megpályázására is lehetőségük nyílt, ezek összege 50-től akár 2500 koronáig is terjedhetett. A kereskedelmi miniszter által alapított, egyenként 2500 koronás ösztöndíjra az iskola jó, illetve jeles tanulmányi eredményű hallgatói pályázhattak.⁷⁰

Az akadémia hallgatóinak két idegen nyelvet kellett kötelezően tanulniuk, a magyar anyanyelvű diákoknak az egyik ilyen nyelv az olasz, míg az olasz anyanyelvűeknek a magyar stílusgyakorlat volt. Ezen kívül tanulmányai kezdetén mindenki választhatott még egy harmadik idegen nyelvet (németet, franciát, angolt vagy horvátot), amely mellett ki kellett tartania a második évfolyamon is, és további nyelv nem volt választható. Az 1913/14-es tanévtől a heti idegen nyelvek óraszámra háromról négyre növekedett, ám az olaszt két éven át heti 11, a másik két nyelvet heti 4-4 órában tanították. A tanulók nyelvi hiányosságaival kapcsolatos problémák majd minden tanulmányi tanácsi ülés előadói indítványai között szerepeltek. Bár megjegyzendő, hogy a fentiekben említett iskolákkal szemben a Kiviteli

⁶⁷ A Fiumei Magyar Királyi Kiviteli Akadémia szervezeti szabályzata (Kritzsa 1915: 11).

⁶⁸ Kritzsa 1915: 13.

⁶⁹ A tandíjat egészben vagy részben (legfeljebb azonban a tanulók maximum 25%-a esetében) a tanulmányi tanács engedhette el. Az egész tandíjat rendszerint csak azoknak engedték el, akiknek a felvételi alapjául szolgáló bizonyítványa, illetve félévi kollokviumi eredménye jeles rendű volt (Kritzsa 1915: 53–54).

⁷⁰ Az 1914. évi 30846/V. sz. rendelkezés értelmében az ösztöndíjak bármelyikére „oly magyar honosságú fiatalabb kereskedők folyamodhatnak, kik kiviteli akadémiai tanulmányaiknak legalább jó eredménnyel történt elvégzése után három évig gyakorlati kereskedelmi téren működtek és emellett igazolják, hogy a tanulmányozandó terület nyelvviszonyaiban járatosak. Az ösztöndíjak odaítélésénél csak oly egyének jöhetnek tekintetbe, akik katonai szolgálatukat már teljesítették, vagy az alól végérvényesen felmentettek, a katonai szolgálatban töltött idő a gyakorlati működés idejébe be nem tudható és általában csakis a tényleges kereskedelmi gyakorlatban töltött idő vehető figyelembe” (Kritzsa 1915: 54).

Akadémián zajló magyar nyelvű oktatás a több mint 80 százalékban magyar anyanyelvű hallgatói összetételből adódóan közel sem jelentett olyan nehézséget, mint például a felső kereskedelmi iskolában. Itt elsősorban a fiumeiek tiltakoztak, hogy fiaikat a magyar tannyelv kizárja a felsőfokú kereskedelmi képzésből.

A hallgatók a nyelvek mellett közgazdasági, jogtudományi, földrajzi és technológiai, valamint kereskedelmi előadásokat hallgattak a két tanév során. Az elméleti tantárgyak mellett nagy hangsúlyt fektettek a gyakorlati képzésre is. Rendszeresen szerveztek helyi tanulmányi kirándulásokat, illetve évente egy külföldi körútra vitték a hallgatókat, a nyári szünetben pedig különböző európai városok külkereskedelmi cégeinél végezheték gyakorlatukat.⁷¹ A tanulmányi rend keretében rendes tantárgyként szerepelt a tanulmányi kirándulás, amelyen a másodéveseknek hetente egyszer kötelezően részt kellett venniük.⁷² Az első tanév végén a VKM 5000 koronás támogatásának köszönhetően nyolc elsőéves hallgató utazhatott el nyári külföldi tanulmányi útra (úti célok: Frankfurt, Lipcse, Marseille, Antwerpen, Hamburg, London, Genova, Mannheim). A többi diák a 14 napos tanulmányi kirándulás során ismerkedhetett meg a nemzetközi kereskedelem fontos központjaival (útvonal: Fiume, Ancona, Bologna, Genova, Milano, Garda-tó, Velence, Trieszt).⁷³ A hallgatók a második félévben a 13 fiumei jó nevű kereskedelmi és ipari vállalat egyikénél töltötték a gyakorlatukat. A gyakorlatokat követően a tanulóknak záróvizsgát kellett tenniük, aminek feltétele az előadások látogatásának bizonyítása és a kollokviumok teljesítése volt.⁷⁴ Az 1913/14-es tanévben a 35 másodéves hallgatóból 23 fő tett sikeres záróvizsgát. Azonban az 1915/16-os tanévben a korábbi közel 100 jelentkezővel szemben csupán 23 diák iratkozott be, ugyanis miután 1915. május 23-án Olaszország az antant oldalán belépett a háborúba, Fiumét belső hadterületnek nyilvánították. A hajózási, a távirati és a postai forgalom is szünetelt, ami a bankok és vállalatok működését is ellehetetlenítette. Mivel a Monarchia felségvizein már 1914. augusztus 18-án leállt a hajózás, így ebben a tanévben a hallgatók a háború miatt nem tudtak külföldi tanulmányútra menni. A város tehetősebb polgárai elmenekültek. A háború okozta nehézségek miatt az 1916/17-es tanévben első osztály már nem is indult, mindössze hat hallgató iratkozott be a máso-

⁷¹ Pelles 2001: 184–185.

⁷² Ilyen gyakori és sokféle tanulmányi kirándulás, illetve gyakorlati képzés a többi kereskedelmi akadémián nem volt. Az iskola vezetése igyekezett kihasználni a kikötőváros adta lehetőségeket. A tantárgy leírása szerint a kirándulások során a fiumei kikötő, vasúti raktárak, a vámhivatal, nagyobb kereskedelmi hajók, nevezetesebb ipari és kereskedelmi vállalatok meglátogatására került sor.

⁷³ A tanulmányút előtt tájékoztató előadásokon vettek részt a hallgatók, ahol egyszersmind kiosztásra került az út végén kidolgozandó feladat (egy írásos beszámoló valamely város egy-egy kiemelkedő kereskedelmi tevékenységéről) is.

⁷⁴ A záróvizsga írásbeli (melynek tárgyai az irodai gyakorlatok és a nyelvek) és szóbeli részből állt (a könyvvitel, kereskedelmi levelezés, kereskedelmi számtan, árukereskedelem és bankügyletek számításai, stílusgyakorlatok, folyószámlák tana, gyorsírás és gépirás tantárgyak kivételével minden tárgyból vizsgázni kellett). Az írásbeli vizsgákat tárgyanként más-más napokon tartották, a nyelvi dolgozatok elkészítésére öt-öt óra, az irodai gyakorlatok tételeinek kidolgozására hat óra állt rendelkezésre (Kritzsa 1915: 20).

dik évfolyamra, és négyen tettek záróvizsgát. 1917 őszén 25 fővel újra elindult a főiskola első évfolyama a fiumei felső kereskedelmi iskola épületének első emeletén. Ám 1917. október 22-én a katonai hatóság rendelkezésére kellett bocsátani az iskola épületét, így a tanítás november 23-ig szünetelt, majd a tengerészeti akadémia helyiségeiben folytatódott csökkentett óraszámmal.⁷⁵

1918. október 30-án a fiumei Nemzeti Tanács bejelentette Fiume Olaszországhoz való csatolását, ám a szövetségesek Fiumét már Horvátországnak ígérték. Ez év novemberében amerikai és francia szövetségesek érkeztek a városba. Az Olasz Nemzeti Tanács 1918 decemberében a magyar iskolák megszüntetése mellett döntött, de köszönhetően a hallgatók által november 18-án benyújtott memorandumnak – melyben tanulmányaik folytatásának biztosítását kérelmezték –, végül engedélyezték az intézményeknek a teljes tanév befejezését.⁷⁶ Mindezt azzal a kitételrel, hogy a nem magyar anyanyelvű tanulókat felmentik a magyarnyelv- és a történelemórák látogatása alól, illetve az iskolák biztosítják, hogy az olasz anyanyelvű diákok olasz nyelven is vizsgázhassanak.⁷⁷

Az 1919-es esztendőben az iskola több tanára ellen feljelentést tettek, ami tovább nehezítette a működését.⁷⁸ Kritza István igazgató még 1920 tavaszán is kérelmezte a VKM-nél, hogy amennyiben lehetséges, továbbra is tartsák fenn az akadémiát (a képzés 1919 őszétől szünetelt), ha pedig erre nincs mód, akkor minél hamarabb intézkedjenek a tanerők áthelyezéséről.⁷⁹ A főiskolai képzés 1919-ben megszűnt és nem is indult újra.

Hasonló sors várt a felső kereskedelmi iskolára is. A felszámolás alatt lévő fiumei kormányzóság 1920 januárjában kérelmezte a VKM-nél, hogy az iskola 60 tanulója magánvizsgálat formájában befejezhesse tanulmányait.⁸⁰ Itt meg kell

⁷⁵ MNL OL VKM K 503. 1917. 12. cs. 18. t. 17485. a. 573. ikt. Kritza István jelentése az épület átadásáról és a tanítás folytatásáról a Királyi Főigazgatónak.

⁷⁶ DAR 145. 3. cs. 142/1918. Memorandum a fiumei m. kir. kiviteli akadémia t. igazgatóságához és tanári karához.

⁷⁷ „A Kiviteli Akadémia folytatja a magyar nyelvű oktatást, azonban az iskolát látogató olaszok vizsgáikat olasz nyelven tehetik le” (DAR 145. 233/1918).

⁷⁸ Cavalloni József és Molnár Aladár tanárok ellen – akiket az olasz nemzeti tanács elbocsátott az iskolából – Agliceriu Raimund román tanító feljelentést tett, megvádolván őket, hogy a közoktatási népbiztosságról 101971/1919 sz. alatt 300 000 koronát vettek fel propagandacélokra, amelyek egy része még náluk van. Cavalloni Józsefnél többször házkutatást tartottak, kihallgatták olaszellenes propaganda vádjával, illetve azzal vádolták, hogy a Fiumében történt olasz–francia harcok kirobantását magyar bolsevisták szították, s ő is a szervezők között volt. Végül a vádak alól felmentették és kiutasították. MNL OL VKM K 503. 1920. 44. cs. 18. t. 40357. a. 54681. ikt. Kihallgatási jegyzőkönyv, 1920. június 2.

⁷⁹ Az iskolában 1918/19-től nincs tanítás. MNL OL VKM K 503. 1920. 46. cs. 18. t. 52 906. a. 22600 ikt. Kritza István VKM-nek intézett kérelme, 1920. május 10.

⁸⁰ A tanári kart ekkor már csak két fő alkotta, a többiek elmenekültek, elköltöztek vagy a fiumei kizsákmányolásba álltak. MNL OL VKM K 503. 1920. 53. cs. 18. t. 12 5287. a. 1007. ikt. Folyamodvány a magánvizsgálat engedélyezésére.

jegyeznünk, hogy a két kereskedelmi iskola tanulói (kb. 100 fő) mellett megközelítőleg 900 magyar diák tanulmányainak folytatása vált bizonytalanná.⁸¹

A KIVITELI AKADÉMIA HALLGATÓINAK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

A kiviteli akadémiára 1912–1918 között beiratkozott 230 hallgató 37%-a izraelita, 34%-a római katolikus, 13%-a evangélikus, 10%-a református, 3%-a görögkeleti, 1%-a görög katolikus vallású volt, 2%-a pedig egyéb felekezethez tartozott. A zsidó tanulóknak a felső kereskedelmi iskolában (32%) és az akadémián a helyi összlakossághoz viszonyított felülreprezentáltsága nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy egyrészt a korszak középiskoláiban is 21-23%-ban, a felső kereskedelmi iskolákban pedig 47%-ban képviseltették magukat,⁸² másrészt a gazdasági életben is jelentős szerepet töltöttek be.⁸³ A zsidó családok iskolaválasztási stratégiáját a racionalitás jellemezte, azaz lehetőleg olyan iskolába írták gyermekeiket, amely nemcsak társadalmi presztízsüket emelte, hanem szakmát is adott a kezükbe.⁸⁴ Ezért előszeretettel küldték fiaikat közép-, majd felsőfokú kereskedelmi iskolákba.⁸⁵ Ezt jól jelzik a 10. táblázat adatai is, miszerint a két fővárosi akadémián az izraelita felekezetű hallgatók aránya megközelítette az 50%-ot. Megjegyzendő, hogy a Budapesti Kereskedelmi Akadémia alapítói és fenntartói is az izraelita felekezetű önálló kereskedő-, iparosrétegből kerültek ki, így az ország többi felső kereskedelmi iskoláinál is magasabb volt az izraelita felekezetűek aránya. A kiviteli akadémiára beiratkozott izraelita felekezetű hallgatók elsősorban Magyarországról érkeztek. Eltérés ettől a tendenciától a Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia esetében figyelhető meg, ahol elsősorban a környező megyékből érkező római katolikus és református felekezetű hallgatók képviseltették magukat nagyobb arányban, ami a város társadalmának vallási megoszlását ismerve nem meglepő.⁸⁶

⁸¹ MNL OL VKM K 503. 1920. 55. cs. 18. t. 12 5816. a. 1462 ikt. Fiúgimnázium 150 fő, leánygimnázium és felső leányiskola 140 fő, polgári fiúiskola 110 fő, polgári leányiskola 140 fő, elemi iskola 300 fő, hajógépipari szakiskola 30 fő beiratkozása vált bizonytalanná.

⁸² Karády 1997: 85.

⁸³ Az izraelita diákok döntő többsége Magyarországról érkezett, és magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Mindezt figyelembe véve a főiskola esetében – ahol a tanulók 87%-a magyar volt – egyáltalán nem meglepő a zsidóság magas aránya.

⁸⁴ A (spanyol szefárd) zsidóság Fiume városában való jelenlétéről már a 15. századból vannak töredékes forrásaink. A zsidó hitközség hivatalos megalapítása (25 személlyel) azonban csak 1781-ben történt meg. A 18. században a többségükben olasz zsidók Ragusából és Spalatóból érkeztek, majd az 1830-as években német, szerb és horvát zsidók vándoroltak be. Magyar származású (ortodox) zsidó lakosság nagyobb számban az 1880-as évektől telepedett le a városban, elsősorban Kelet-Magyarországról, Bukovinából és Galíciából érkeztek. A neológ zsidóság aktívan részt vett a város életében (zsinagógájuk csak 1890-ben épült). Számuk 1895-ben 1600, majd 1900-ban 2000 főre emelkedett, ami az összlakosság 4%-át jelentette (Büchler 1903: 404; Borovszky–Sziklay 1900: 110).

⁸⁵ Karády 2000: 238.

⁸⁶ Itt megjegyzendő, hogy az izraeliták aránya csak a főiskolai tagozaton volt viszonylag alacsony (15%), a felső kereskedelmi iskolában megközelítőleg 32-35% körül alakult.

10. táblázat

Kereskedelmi főiskolák hallgatóinak felekezeti összetétele

Felekezet	Budapesti K. A. (1900–1918) (3060 fő) %	Keleti K. A. (1899–1918) (1183 fő) %	Kolozsvári K. A. (1902–1918) (584 fő) %	Fiumei K. A. (1912–1918) (230 fő) %
Izraelita	43,2	49,1	15,4	36,8
Római katolikus	36,8	31,3	32,6	34,4
Evangélikus	10,8	8,9	11,2	12,7
Református	6,3	3,5	28,5	10,2
Görög katolikus	1,1	0,4	7,1	0,9
Görögkeleti	1,6	6,2	3,8	3,1
Egyéb	0,2	0,6	1,4	1,9
Összesen	100	100	100	100

Forrás: az iskolák évente kiadott értesítői, illetve Zsidi 2006.

A fiumei hallgatók többsége (53%-a) gimnáziumi, 33%-a felső kereskedelmi, 11%-a reáliskolai, míg 3%-a felső ipariskolai, illetve tanítóképzőben töltött tanulmányai után nyert felvételt a Kivitelei Akadémiára. Fennállása alatt hallgatóinak 87%-a magyar, 3%-a olasz, 6%-a német, valamivel több mint 1%-a horvát, 2%-a román, közel 1%-a pedig szerb anyanyelvűnek vallotta magát. Az 1914/15-ös tanévtől már egy női hallgatója is volt az akadémiának. 1915/16-ban újabb három, 1916/17-ben egy, míg 1917/18-ban négy leány iratkozott be, közülük egyről (az első leányról) tudható biztosan, hogy sikeres záróvizsgát tett a második év végén. Amíg a fiumei akadémia női hallgatói az izraelita felekezethez tartoztak, addig a Keleti Kereskedelmi Akadémiára a női felső kereskedelmi iskolát végzett evangélikus, illetve református vallású nők iratkoztak be (12 fő).⁸⁷

A hallgatók szüleinek foglalkozási megoszlását összehasonlítva megállapítható, hogy a kereskedelmi főiskolai tagozatot indító akadémiákon többségükben az izraelita felekezetű önálló kereskedő, iparos, valamint a keresztény felekezetű értelmiségi, köz- és magántisztviselő szülők gyermekei folytatták tanulmányukat. A fiumei Kivitelei Akadémiára felvételt nyert önálló kereskedő, iparos és egyéb vállalkozásból családját fenntartó szülők gyermekeiknek közel 50%-os aránya meghaladta még a fővárosi intézményekét is.⁸⁸ Nagy valószínűséggel a maguk is sikeres kereskedelmi vállalkozással rendelkező, nagyrészt zsidó családok nemcsak a főiskolai végzettség megszerzéséért, hanem egyúttal kereskedelmi ismereteik bővítése, esetlegesen a családi vállalkozás továbbvitele érdekében küldték fiaikat a családi otthontól igen távoli városba tanulni. Az akadémiák közül a fiumei törekedett leginkább a fentiekben jelzett gyakorlatias képzése révén arra, hogy végzett hallgatói valóban a gyakorlati nemzetközi kereskedelemben helyezkedjenek el.

⁸⁷ Bár egyes lányok vezetéknevei (Singer, Venetianer) esetleges kikeresztelkedésre utalnak.

⁸⁸ A fiumei iskolai anyakönyvek adatait Zsidi 2006 összegezte.

11. táblázat

A kereskedelmi akadémiai hallgatók szüleinek foglalkozási megoszlása

Szülők foglalkozása	Budapesti K. A. (1900–1918) %	Keleti K. A. (1899–1918) %	Kolozsvári K. A (1902–1918) (213 fő) %	Fiumei K. A (1912–1918) %
Önálló tulajdonos	24,8	25,7	15,5	11,4
Kereskedő				27,3
Iparos	9,9	12,3	8,9	6,8
Értelmiségi	14,3	19,8	26,3	17,1
Magán- és köztisztviselő	19,6	22,5	20,7	15,9
Földbirtokos	10,4	9,1	14,6	5,7
Magánzó	14,5	7,3	7,5	11,4
Egyéb	6,5	3,3	6,5	8,4
Összesen	100	100	100	100

Forrás: az iskolák évente kiadott értesítői, illetve Zsidi 2006.

A kiviteli akadémia megpróbálta nyomon követni a végzett hallgatók sorsának alakulását. E célból az 1913/14-es tanév végén megalakult a Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia Hallgatóinak Köre és Végzett Hallgatóinak Szövetsége, melynek legfőbb célja a végzett és az aktuális hallgatók közötti – a lehetőségekhez képest – rendszeres érintkezés fenntartása (kapcsolatépítés, tapasztalatcsere) volt. Emellett az iskola által – a fenti néven – megjelentetett időszakos újság lehetőséget adott arra, hogy a hallgatók saját írásaikat (egy-egy tanulmányút után) publikálják. Az 1914-ben kirobbant első világháború nagyban megnehezítette az időközben végzett hallgatók felkutatását. Mindössze 57 főről tudjuk, hogy az iskola után milyen pályára lépett. Ám ezen adatokból sem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mivel a háborús idők miatt a végzettek jelentős része (66%-a, azaz 39 fő) hadba vonult. Azok, akik előtte egy-két hónapot még dolgoztak, kereskedelmi cégeknél találtak állást, 3 fő továbbtanult (a Műegyetem Közgazdasági Fakultásán), 1 fő önálló üzletet nyitott, 1 fő újságírói pályára lépett (*Pester Lloyd*), a többi tanuló kereskedelmi vállalatok tisztviselőjeként helyezkedett el.⁸⁹ A végzettek közül három fő vállalt állást fiumei cégnél, a többség [?] – ellentétben a felső kereskedelmi iskolában végzettekkel – a Monarchia, és azon belül is Magyarország területén keresett munkát és alapított családot.

A fiumei kiviteli akadémia rövid ideig működhetett ugyan, de színvonalas oktatása és széleskörű gyakorlati képzése révén nagy népszerűségre tett szert.

* * *

⁸⁹ Néhány azon cégek közül, ahol elhelyezkedtek a végzett hallgatók: Hitelbank, Országos Központi Hitelszövetkezet, Adria Tengerhajózási Rt., Adriatica Cognac gyár, Atlantica Rt., Beyer és Társa, Marta Automobilgyár stb. (Végzett hallgatók foglalkozása 1916).

A fiumei iskolák sorsának vázlatos áttekintését követően elmondható, hogy a tannyelv és önmagában a nyelvoktatás kérdése a provizórium időszakában mindvégig komoly vitákat és indulatokat váltott ki. Bár a magyar kormány sorra alapította a magyar állami intézményeket, és a községi városi iskolák esetében is törekedett⁹⁰ a magyar nyelv tantárgyként való oktatásának bevezetésére, azonban ez a fentiekben ismertetett okok (olasz anyanyelvű diákság, olaszul vagy éppen magyarul nem beszélő tanítók, tanárok, tankönyvhiány stb.) miatt kevésbé lehetett eredményes. A kormány olykor az állami iskolák részéről is ellenállásba ütközött, mely tanintézetek nem a magyar nyelv ellen szólaltak fel, hanem a racionalitás jegyében az oktatás eredménytelensége miatt, annak fokozatos bevezetésére tettek több esetben is javaslatot.⁹¹ Az iskolákat látogató, ellenőrző miniszteri biztosok is hasonló véleményen voltak, köztük Révy Ferenc, aki 1908-ban jelentésében arra igyekezett felhívni a figyelmet, miszerint lehet, hogy tanulják a diákok a magyar nyelvet, de nem használják, utalva arra, hogy a közigazgatás és a szóbeli kommunikáció nyelve is az olasz.⁹²

A Kiviteli Akadémia ugyan csak nyolc esztendeig működhetett, azonban a város egyik, ha nem a legjobb színvonalú, indulásától is nagy népszerűségnek örvendő magyar tannyelvű, állami fenntartású intézménye volt. A Magyarországról érkező, magyar anyanyelvű hallgatók nagy száma miatt a nyelvi nehézségek itt kevésbé voltak jellemzőek, mint a középiskolákban és egyéb középfokú szakiskolákban. Mindemellett a két budapesti és a kolozsvári főiskolával összehasonlítva a fiumei kiviteli akadémia nyújtott leginkább praktikus, valóban a nemzetközi kereskedelemre való felkészítést. A nem kevés költséggel járó gyakorlatias képzés eredményes megvalósításához nagyban hozzájárult a magyar kormány (VKM, Kereskedelemügyi Minisztérium által nyújtott ösztöndíjak, például 1914-től az Erzsébet Királyné Alap kamataiból)⁹³ és a helyi, részben magyar tulajdonú kereskedelmi vállalatok és pénzintézetek nyújtotta anyagi támogatás és egyúttal a gyakorlati helyek biztosítása.⁹⁴ A magyar kormány az első világháború előestéjén az import-export kereskedelem legfontosabb központjaként tekintett Fiumére, mely speciális adottságai révén a leginkább alkalmas volt a nemzetközi kereskedelemben is helytálló kereskedők felkészítésére. Schack Béla, a felső kereskedelmi iskolák kir. főigazgatója a következőképpen fogalmazott a fiumei kormányzóság hivatalában tartott értekezleten: „A fiumei kereskedelmi iskolának kell lennie annak az iskolának, mely megteremti nekünk azokat a kereskedőket, akik meghódítják nekünk a keletet és nyugatot egyaránt. Fiume Magyarország egyetlen világkapuja. Csak itt nyilhat meg az ifjak szeme, csak itt szívhatják magukba az

⁹⁰ Itt megjegyzendő, hogy az 1879. évi XVIII. tc. a felekezeti és magániskolákkal szemben Fiume községi iskoláiban nem lépett életbe.

⁹¹ Hasonlóan irracionális elképzelés volt 1892-ben a Kereskedelmi Minisztérium azon felvetése, hogy az olasz nyelv használatát teljesen iktassák ki a gyakorlatból (S. Pallós 2012: 258).

⁹² S. Pallós 2012: 260.

⁹³ DAR 145. 2. cs. 295/1914. Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia Tanulmányi Tanácsának jegyzőkönyve, 1914. október 7.

⁹⁴ S. Pallós 2012: 40–44.

import és export kereskedelem éltető oxigénjét. [...] Nagy lendületet csak a tenger ad, s ezért a tenger mellett kell lennie a legelső kereskedelmi iskolának. De ez az iskola nem lehet olyan, minő a belországi. Itt mások a szükségletek, de mások az itt nyújtott előnyök.”⁹⁵

Míg a kiviteli akadémia végzett hallgatói jó eséllyel a nemzetközi kereskedelemben helyezkedtek el, addig a budapesti akadémia esetében megfigyelhető a felső kereskedelmi iskolájában is megmutatkozó azon tendencia, hogy a hallgatósa inkább lépett tisztviselői, mint kereskedői pályára.⁹⁶ Ám megjegyzendő, hogy a budapesti akadémián végzettek pályaválasztására nyilván befolyással volt a főváros földrajzi elhelyezkedése és nem utolsósorban a munkaerőpiac nyújtotta lehetőségek. A magántisztviselői pálya előnyben részesítése a tanulóit szintén a kereskedelmi életre felkészítő fiumei felső kereskedelmi iskola végzett diákjaira is jellemző volt, mivel többségük bankoknál és kereskedelmi vállalatoknál tisztviselőként helyezkedett el.⁹⁷ A középfokú felső kereskedelmi iskolák és a két évfolyamos felsőfokú kereskedelmi akadémiák nyújtotta képzéseket is figyelembe véve elmondható, hogy a Fiumei Magyar Kiviteli Akadémia mind a hazai kereskedelmi szakoktatás, mind a provizórium kori Fiume oktatási intézményeinek sorsát tekintve különleges jelentőséggel bírt. A kiviteli akadémia a város szinte egyetlen olyan állami fenntartású iskolája volt, ahol egyszerre sikerült megvalósítani a magyar kormány által vágyott magyar nyelvű, hazafias szellemiségű és egyúttal valóban eredményesnek mondható, magas színvonalú szakmai oktatást.

FORRÁSOK

Državni Archiv u Rijeci (DAR) Rijekai Állami Levéltár

141. Fiumei Állami Felső Kereskedelmi Iskola anyakönyvei, 1898–1918.

145. Fiumei Magyar Kiviteli Akadémia anyakönyvei, 1912–1919.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) iratai

K 503. Kereskedelmi iskolák iratai, 1910–1920.

Fiumei Magyar Királyi Állami Kereskedő Tanonciskola Értesítője az 1904/1905–1917/18. tanévről. Stabilimento Artistico Miriam, Fiume.

Fiumei Magyar Királyi Állami Hajógépipari Szakiskola Értesítője az 1914/15–1917/18. tanévről. Stabilimento Artistico Miriam, Fiume.

⁹⁵ DAR 145. 1. cs. 78903/1911. Jegyzőkönyv a kiviteli kétéves tanfolyam tárgyában 1911. május hó 18-án.

⁹⁶ A budapesti kereskedelmi akadémia tanulóinak pályaválasztási megoszlását lásd részletesebben: Bódy 2006.

⁹⁷ A fiumei felső kereskedelmi iskolában 1884 és 1909 között érettségiző ismert foglalkozású tanulók (301 fő) pályaválasztási megoszlását lásd részletes bontásban: Nagy 2014.

Magyar statisztikai évkönyv 1901. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal – Athenaeum Kiadó, Budapest, 1902.

Magyar statisztikai évkönyv 1905. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal – Athenaeum Kiadó, Budapest, 1906.

Magyar statisztikai évkönyv 1911. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal – Athenaeum Kiadó, Budapest, 1912.

Fiumei Estilap, 1912.

HIVATKOZOTT IRODALOM

A fiumei kereskedelmi iskola kérdése 1905–06. *Kereskedelmi Szakoktatás* (14.) 6. 242–243.
A fiumei községi iskolák alapszabályzata 1993 [1876]. Statuto fondamentale per le scuole comunali della città di Fiume. *Rivista di Studi Fiumani* (13.) 1. 92–111.

Bieler, B. – Widmer, L. – Staffelbach, B. 2003: *Der erste Lehrstuhl für Betriebswirtschaftslehre an einer Universität im deutschen Sprachraum*. Liz, Zürich.

Beluszky Pál – Győri Róbert 2005: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus, Pécs.

Békei Ignác 1918: *A Fiumei Királyi Állami Polgári Fiúiskola XXXIV. értesítője az 1917–1918. tanévről*. Stabilimento Artistico Tipografico Miriam, Fiume.

Berthótyné Trinszky Fanny (szerk.) 1918: *A Fiumei Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola Értesítője az 1900/01–1917/18. tanévekről*. Tipográfia P. Battara, Fiume.

Bódy Zsombor 2006: Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860–1906. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskolaválasztás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Századvég, Budapest, 757–784.

Büchler, Alexander 1903: Fiume. In: *The Jewish Encyclopedia*. http://www.jewishencyclopedia.com/view_page.jsp?artid=186&letter=F&pid=0 – utolsó letöltés: 2014. május 10.

Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.) 1897: *Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a Magyar–Horvát Tengerpart*. Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.) 1900: *Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a Magyar–Horvát tengerpart*. Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Csonkaréti Károly 2000: A császári-királyi haditengerészet 1786–1867 között. *Belvedere Meridionale* (12.) 7–8. 14–30.

Erődi Béla 1885: *A Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője az 1884/85 tanévről*. Stabilimento Tipo-Litografico E. Mohovich, Fiume.

Fest Aladár 1912: Fiume népesedési mozgalma Magyarországhoz való visszacsatolása óta. *Földrajzi Közlemények* (36.) 7. 137–153.

Horváth József 1999: A „Nautica”. *A fiumei M. kir. állami Tengerészeti Akadémia története*. Hajós Bt., Budapest.

- Horváth József 2003: A magyar Fiume végnapjai. *Hadtörténeti Közlemények* (94.) 1. 166–184.
- Jakab Elek 1881: *Magyar Fiume*. Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Karáczy Viktor 1997: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Replika Kör, Budapest.
- Karáczy Viktor 2000: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*. Replika Kör, Budapest.
- Katus László – Kovács Endre (szerk.) 1979: *Magyarország története 1848–1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Katus László 2012: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- Kiss Sándor 1902: *A kolozsvári bennlakással egybekötött kereskedelmi akadémia 24. évi értesítője az 1901/02. tanévről*. Kolozsvár.
- Král Vilmos – Szántó Andor 1901: *Fiume államjogi helyzete*. Kilián Frigyes Kir. M. Egyetemei Könyvkereskedés, Budapest.
- Kritzta István 1913: *Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia első évi jelentése az 1912/13. tanévről*. Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia, Fiume.
- Kotán Dezső 1897: *A Fiumei Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia I. Értesítője az 1896–1897. tanévről*. Egri Nyomda Részvénytársaság, Fiume.
- Kritzta István 1915: *A Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia III. évi jelentése az 1914/15. tanévről*. Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia, Fiume.
- Kúnos Ignác 1899: *Tájékoztató a Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia szervezetről és tantervéről*. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- Kutner Róbert 1912: Kereskedelmi főiskola Fiumében. *Kereskedelmi Szakoktatás* (20.) 11–12. 253–256.
- Majdán János 2013: A fiumei vasút kiépülése és annak város alatti szakasza. *Közép-Európai Közlemények* (6.) 3. 39–46.
- Miklós Zoltán 2004: Katonai nevelés és képzés az osztrák–magyar kiegyezéstől az első világháború végéig (1867–1918). *Nemzetvédelmi Egyetemi Fórum* 8. 5. http://www.zmne.hu/Forum/04otodik/kiegyezes_.htm – utolsó letöltés: 2014. április 21.
- Mohovich, Pál 1885: *Programma degli Studii Notizie Scolastiche della Rig. Accademia di Commercio in Fiume. Pubblicato alla fine dell'anno scolastico 1884–85*. Tipo-Litografia di Petro Battaria, Fiume.
- Nagy Adrienn 2014: Kereskedelmi szakoktatás Fiumében a 19–20. század fordulóján. *Köztes Európa* (14.) 1. 47–54.
- Névy László 1903: *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 40 évi jelentése*. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- Pelles Tamás 2000: *A tannyelv kérdésének alakulása Fiumében 1779-től 1919-ig. Különös tekintettel a magyar nyelvre*. Kézirat. <http://pelles.uw.hu/fiumetanny.htm> – utolsó letöltés: 2014. március 10.
- Pelles Tamás 2001: A magyar nyelv a fiumei közoktatásban. *Hungarológia Évkönyv* 2. 171–187. <http://web.t-online.hu/pellestamas/Tamas/fiumema.htm> – utolsó letöltés: 2014. március 1.
- Pelles Tamás 2006: *A magyar–olasz két tanítási nyelvű oktatás*. PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.

- Riegler Sándor 1896: *A fiumei m. kir. állami felső kereskedelmi iskola értesítője az 1895–1896. tanévről*. Tipografia P. Battaria, Fiume.
- Schack Béla – Vincze Frigyes 1930: *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Franklin Társulat, Budapest.
- Simonné Pallós Piroska 2003: Fiume tanügyének szabályozása a provizórium korában. In: Kiss Vendel (szerk.): *Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19–20. században*. Tatabányai Múzeum, Tatabánya, 125–134.
- S. Pallós Piroska 2012: *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni. Magyar iskolák Fiumében*. Dávid Kiadó, Kaposvár.
- Statisztikai adatok Fiume városról és forgalmáról* 1901. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Szögi László 1995: A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig. In: Szögi László – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 5–47.
- Végzett hallgatók foglalkozása 1916. *Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia Hallgatóinak Köre és Végzett Hallgatóinak Szövetsége* (2.) Július. 20–23.
- Vincze Frigyes 1912: M. Kir. Kiviteli Akadémia Fiumében. *Kereskedelmi Szakoktatás* (20.) 11–12. 256–258.
- Vincze Frigyes 1935: *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig*. Studium, Budapest.
- Zsidi Vilmos 2006: *Kereskedelmi akadémiák hallgatói a dualizmus korában 1891–1918*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.